

Romana Łapa

Hierarchiczne układy w tekstach prawnych

Studia Językoznawcze 10, 135-143

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ROMANA ŁAPA

Poznań

HIERARCHICZNE UKŁADY W TEKSTACH PRAWNYCH

Słowa kluczowe: składnia, znaczenie gramatyczne, język prawny

Uwagi zawarte w artykule wiążą się z problematyką omówioną w moich wcześniejszych pracach – dotyczą bowiem znaczeń gramatycznych we współczesnych tekstach prawnych¹. Na potrzeby dalszego opisu przypomnę, że znaczenie gramatyczne ma wymiar kategoryalny. Szczególnie istotne jest to, że do jego rozpoznania konieczna jest charakterystyka konstrukcji składniowych, którymi ujmuje się różne znaczenia leksykalne².

¹ Są to następujące publikacje: *Relacja 'dominujący' – 'podporządkowany' we współczesnych tekstach prawnych*, w: *Kształtowanie się wzorów i wzorców językowych*, pod red. A. Piotrowicz, K. Skibskiego i M. Szczyszka, Poznań 2009, s. 247–254; *'Dominujący' i podporządkowany' w Kodeksie prawa kanonicznego*, w: *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, pod red. ks. P. Bortkiewicza, S. Mikołajczaka i M. Rybki, Poznań 2009, s. 337–345; *'Dawca' i 'biorca' we współczesnych tekstach prawnych*, w: *Białostockie archiwum językowe*, pod red. B. Nowowiejskiego, Białystok 2009, s. 171–185; *'Podporządkowany' w Kodeksie prawa karnego*, „Kwartalnik Językoznawczy” 2010, nr 1 (1), s. 1–15, <http://www.kwartjez.amu.edu.pl>.

² O definicji znaczenia gramatycznego zob. publikacje wskazane w przypisie 1.

Rozpatrywany przeze mnie materiał to kodeksy: *Kodeks postępowania administracyjnego*³, *Kodeks postępowania karnego*⁴, *Kodeks pracy*⁵, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Przepisy wprowadzające oraz prawo o aktach stanu cywilnego*⁶. Do opisu włączyłam też: *Prawo bankowe i inne akty prawne*⁷, *Prawo upadłościowe i naprawcze*⁸, *Ustawę o rachunkowości*⁹, *Znowelizowaną ustawę o systemie oświaty*¹⁰ i *Kartę nauczyciela*¹¹. Ponadto analizą objęłam *Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*.

Wymienione dokumenty są tekstami o charakterze nakładająco-informacyjnym, adresowanymi do ogółu obywateli i/lub instytucji. Zawierają normy regulujące działania osobowych i instytucjonalnych podmiotów¹²; począwszy od jednostkowego obywatela, poprzez gminę, powiat, województwo, aż do szczebla państwowego. Normy prawne kształtują też stosunki łączące rozmaite organy: stowarzyszenia, organizacje, zakłady pracy, w określony sposób wpływające na życie ludzi. Zależności, w jakie wstępują osobowe i instytucjonalne podmioty, przyjmują zazwyczaj kształt hierarchicznych układów, obrazujących nierównorzędny status podmiotów. Status ten może wynikać między innymi z różnic społecznych, intelektualnych, zawodowych czy majątkowych.

Nierównorzędność podmiotów uwidacznia się w analizach językowych związanych z opisem znaczeń gramatycznych. Najsilniej hierarchiczność wpisuje się w konwers tworzonej przez kategoriałne znaczenia ‘dominujący’–‘podpo-

³ Są to dwie ustawy: 1) ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – *Kodeks postępowania administracyjnego* i 2) ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. – *Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi*; stan prawny na 9 maja 2006 r.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.; stan prawny na marzec 2008 r.

⁵ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r.; stan prawny na 1 stycznia 2007 r.

⁶ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r.

⁷ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r.; stan prawny na 15 lipca 2008 r.

⁸ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r.; stan prawny na 15 kwietnia 2008 r.

⁹ Ustawa z dnia 29 września 1994 r.; stan prawny na 15 stycznia 2009 r.

¹⁰ Po zmianach z 19 marca 2009 r.; stan prawny na 24 sierpnia 2009 r.

¹¹ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r.; stan prawny na 15 kwietnia 2008 r.

¹² Z. Ziemiński pisze, że normy prawne mają charakter generalny co do sposobu określania adresata, tzn. głoszą, że każdy podmiot, który wykazuje takie a takie cechy, powinien w określonych okolicznościach w taki a taki sposób postąpić. Z. Ziemiński, M. Zieliński, *Dyrektywy i sposób ich wypowiedzania*, Warszawa 1992, s. 24–25.

rządowany'. Bez uwzględnienia hierarchicznych powiązań nie sposób szczegółowo omówić inny układ konwersywny, mianowicie 'dawca'–'biorca'¹³.

Zależności nadrzędno-podrzędne są równie znaczące przy opisie znaczenia gramatycznego będącego przedmiotem tego omówienia. Znaczenie to da się sprowadzić do następującej formuły: 'ten, kto komuś na coś przyzwala'. Dokładniej, idzie o uczestnika akcji, który przyzwala na podjęcie określonego działania innemu uczestnikowi akcji.

Analiza jest prowadzona pod kątem składniowym. Jej zasadniczy cel to ogląd struktur zdaniowych, a w ich obrębie – tych składników, dzięki którym na powierzchni może się przejawiać podane znaczenie kategoriaalne. Omówienie dostarcza ponadto bliższych informacji o partycypantach, które mają wpływ na działanie innych uczestników akcji. Innymi słowy, wskazuje ono na status tych partycypantów i ich miejsce w przestrzeni administracyjno-prawnej¹⁴.

Składniki, którymi przywołuje się rozpatrywane znaczenie gramatyczne, to przede wszystkim elementy grupy werbalnej w postaci wyrażań przyimkowych. Należą do nich: *bez zgody (kogoś/czegoś)*, *za zgodą (kogoś/czegoś)*, *za zezwoleniem (kogoś/czegoś)*, *z upoważnienia (kogoś)*, *po uzyskaniu zezwolenia (czegoś)*. Użycie podanych wyrażań zależy od kształtu konstrukcji werbalnej konstytuującej zdanie. Wyrażenia: *za zgodą (kogoś/czegoś)*, *za zezwoleniem (kogoś/czegoś)*, *z upoważnienia (kogoś)* i *po uzyskaniu zezwolenia (czegoś)* występują w zdaniach zawierających konstrukcję werbalną bez elementu negacji. *Bez zgody (kogoś/czegoś)* pojawia się w zdaniach z konstrukcją werbalną z elementem negacji.

Wymienione wyrażenia zwracają uwagę, gdyż zawierają w swym składzie czytelne wykładniki, pozwalające odczytać typ komunikowanego znaczenia gramatycznego. Są to znominalizowane rzeczowniki zdarzeniowe: *zgoda*, *zezwolenie* i *upoważnienie*. Rzeczowniki te otwierają prawostronnie miejsce dla różnych składników imiennych. Za pośrednictwem składników imiennych sygnalizuje się partycypanta, który na coś przyzwala innemu partycypantowi.

Badanej roli semantycznej przypisana jest cecha 'władza'. Charakteryzuje ona aktanta, który przyzwala, ze względu na miejsce zajmowane w przestrzeni administracyjno-prawnej i pełnione przez niego funkcje. W zależności od tego, jakiej sfery przestrzeni prawnej dotyczą analizowane ustawy oraz co jest w nich

¹³ Zob. uwagi zamieszczone w moich pracach, wymienionych w przypisie 1.

¹⁴ Pisząc o znaczeniach gramatycznych, operuję aparatem pojęciowym składni semantycznej (aktant, partycypant, uczestnik akcji).

przedmiotem regulacji, uczestnik akcji, który przyzwala, jest zróżnicowany. Może nim być organ władzy ustawodawczej, organ wykonawczy (z uwzględnieniem podziału na szczeble: państwowy, terytorialny, powiatowy i gminny), a także organ sądowniczy.

W analizowanym materiale wykładniki opisywanego znaczenia gramatycznego to nazwy zajmowanych stanowisk oraz nazwy instytucjonalne. Nazwy wskazujące na pełnione funkcje są zazwyczaj przyłączane przez dwa wyrażenia: *z upoważnienia (kogoś)* i *za zezwoleniem (kogoś)*.

Biegły rewident jest uprawniony do uzyskania informacji związanych z przebiegiem badania od kontrahentów badanej jednostki, w tym także od banków i jej doradców prawnych – z upoważnienia kierownika badanej jednostki. (UR, s. 153)

Kierownik delegatury może, z upoważnienia kuratora oświaty, prowadzić sprawy na obszarze działania delegatury, w tym sprawować nadzór pedagogiczny i wydawać decyzje administracyjne. (USO, s. 40)

Jeżeli przedsiębiorstwo bankowe nie jest sprzedane w całości, syndyk za zezwoleniem sędziego-komisarza przystąpi do sprzedaży poszczególnych składników majątku upadłego banku. (PUIŃ, s. 223)

Zdecydowanie częścię partycypant przyzwalający na działanie innemu partycypantowi ujawnia się jako instytucja. Może być sygnalizowany nazwami pospolitymi. Spośród nich wyodrębnia się wyrażenie *organ*, rozwijane dodatkowymi określeniami.

Nauczyciel może zrezygnować z udzielonego mu urlopu wychowawczego: 1) w każdym czasie – za zgodą organu udzielającego urlopu [...]. (KN, s. 90)

Organizacja społeczna, która nie uczestniczy w postępowaniu na prawach strony, może za zgodą organu administracji publicznej przedstawić temu organowi swój pogląd w sprawie [...]. (KPA, s. 21)

Opiekun może podejmować ulokowaną gotówkę tylko za zezwoleniem sądu opiekuńczego. (KRiO, s. 55)

Na instytucjonalny wymiar partycypanta, który przyzwala, wskazują też nazwy własne. Są one przyłączane w pozycji podrzędnej przez wyrażenie *po uzyskaniu zezwolenia (czegoś)*.

Bank może rozpocząć działalność po uzyskaniu zezwolenia Komisji Nadzoru Finansowego. (PB, s. 68)

Bank może połączyć się tylko z innym bankiem, po uzyskaniu zezwolenia Komisji Nadzoru Finansowego. (PB, s. 165)

Z analizy zaprezentowanych przykładów wynika, że w podmiocie pokazuje się osobowy lub instytucjonalny ‘sprawca akcji’. Jest to uczestnik akcji, którego poczynania warunkuje partycypant wydający przyzwolenie.

Ten, kto komuś na coś przyzwala, może zostać także sformalizowany jako instytucja składnikiem podrzędnym wyrażenia *bez zgody (czegoś)*.

Członek Trybunału Stanu nie może być bez uprzedniej zgody Trybunału Stanu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. (Kons, s. 73)

Rzecznik Praw Obywatelskich nie może być bez uprzedniej zgody Sejmu pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. (Kons, s. 76)

Sędzia Trybunału Konstytucyjnego nie może być, bez uprzedniej zgody Trybunału Konstytucyjnego, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności. (Kons, s. 86)

Niekiedy instytucjonalny wymiar opisywanego partycypanta sygnalizuje się w sposób metonimiczny.

Osoba wydana nie może być bez zgody państwa wydającego ścigana, skazana ani pozbawiona wolności w celu wykonania kary za inne przestępstwo popełnione przed dniem wydania niż to, w związku z którym nastąpiło wydanie. (KPK, s. 353)

Cztery przywołane przykłady różnią się od materiału zaprezentowanego wcześniej. W pozycji podmiotu ujawnia się w nich nie ‘sprawca akcji’, lecz inny partycypant, który wyróżnia się cechą ‘pasywny’. Podlega on działaniu niesformalizowanego aktanta ‘sprawca akcji’. Obecność ‘sprawcy akcji’ w planie semantycznym implikuje składnik konstrukcji werbalnej – imiesłów bierny.

W inną grupę układają się struktury z wyrażeniem *za zgodą (kogoś/czegoś)*, które tworzy/współtworzy czasownik *następować/nastąpić*. Struktury te są o tyle specyficzne, że w pozycji podmiotu nie ujawnia się w nich ani ‘sprawca akcji’, ani partycypant objęty działaniem ‘sprawcy akcji’. Wskazaną pozycję zajmują wyłącznie rzeczowniki zdarzeniowe. Komunikują one typ działania, na które przyzwala niesformalizowanemu ‘sprawcy akcji’ partycypant ujęty składnikiem podrzędnym rozbudowanego wyrażenia *za zgodą (czegoś)*.

Przepisy ust. 1a i 1b stosuje się również w przypadku zatrudnienia osoby posiadającej przygotowanie zawodowe uznane przez dyrektora szkoły lub placówki za odpowiednie do prowadzenia zajęć z zakresu kształcenia zawodowego,

z tym że zatrudnienie tej osoby następuje za zgodą organu prowadzącego. (USO, s. 16)

Powołanie dwóch członków zarządu banku, w tym prezesa, następuje za zgodą Komisji Nadzoru Finansowego. (PB, s. 50)

Przedłużenie stanu wyjątkowego może nastąpić tylko raz, za zgodą Sejmu i na czas nie dłuższy niż 60 dni. (Kons, s. 81)

Warto w tym miejscu wspomnieć o zdaniach – co prawda nielicznych w porównaniu z materiałem zawierającym wyrażenia przyimkowe – w których partycypant, który przyzwala, przejawia się na powierzchni za sprawą konstrukcji werbalnych mających postać: *wymagać zgody (kogoś)* i *wymagać zezwolenia (czegoś)*. Wyekscerpowane zdania są bardzo podobne do omówionych trzech przykładów, gdyż ujawniają się w nich na powierzchni te same elementy opisywanej zależności prawnej. Są to: określone działanie, wyrażone w podmiocie, oraz uczestnik akcji przyzwalający na to działanie, sformalizowany składnikiem imiennym na niższym poziomie grupy werbalnej.

Zmiana statutu wymaga zezwolenia Komisji Nadzoru Finansowego, jeżeli dotyczy spraw wymienionych w art. 31 ust. 3 [...]. (PB, s. 67/68)

Zmiany regulaminu, o którym mowa w ust. 7, wymagają zezwolenia Komisji Nadzoru Finansowego. (PB, s. 73)

Udostępnienie osobie trzeciej zbiorów lub ich części: 1) do wglądu na terenie jednostki – wymaga zgody kierownika jednostki [...]. (UR, s. 164)

Jak widać, w podanych zdaniach nie ma swojego językowego wykładnika ‘sprawca akcji’. Strukturalizacja wskazanego partycypanta jest możliwa jedynie w rozbudowanych grupach imiennych. Ujmuje się go wówczas na niższym poziomie składniowym wyrażeniem przyimkowym *przez (kogoś/coś)*.

Nabycie przedsiębiorstwa bankowego lub jego zorganizowanej części przez bank wymaga zezwolenia Komisji Nadzoru Finansowego. (PB, s. 166)

Założenie szkoły lub placówki publicznej przez osobę prawną inną niż jednostka samorządu terytorialnego lub osobę fizyczną wymaga zezwolenia właściwego organu jednostki samorządu terytorialnego [...]. (USO, s. 57)

Podjęcie działalności w szkole lub placówce przez stowarzyszenie lub inną organizację, o których mowa w ust. 1, wymaga uzyskania zgody dyrektora szkoły lub placówki, wyrażonej po uprzednim uzgodnieniu warunków tej działalności [...]. (USO, s. 56)

Przypomnę, że w zaprezentowanym materiale prawnym ten, kto przyzwala komuś na coś, wyróżnia się wyższym statusem aniżeli ‘sprawca akcji’. Jest to

podmiot przestrzeni administracyjno-prawnej scharakteryzowany przede wszystkim z uwagi na piastowane urzędy i pełnione funkcje społeczne. Realizuje on swoje zadania w różnych dziedzinach życia; na szczeblu państwowym, powiatowym czy gminnym.

Odrębny typ stanowią zdania mówiące o tym, że partycypant, który daje przyzwolenie, zajmuje w hierarchii społecznej pozycję niższą aniżeli ‘sprawca akcji’. Taki materiał jest o tyle osobliwy, że odzwierciedla sytuację prawną obywateli, którzy nie tylko podporządkowują się nałożonym zobowiązaniom, lecz także realizują swoje prawa i przywileje.

Zebrane struktury w większości pochodzą z jednego źródła – *Kodeksu pracy*. O nierównorzędności uczestników akcji decyduje głównie czynnik zawodowy.

Za zgodą pracownika, wyrażoną na piśmie, pracodawca może udzielić pracownikowi urlopu bezpłatnego w celu wykonywania pracy u innego pracodawcy przez okres ustalony [...]. (KP, s. 88)

W kolejnych przykładach działa system wewnątrztekstowych odniesień – anafora. System ten obejmuje zdania z elementem negacji, zawierające wyrażenie przyimkowe *bez zgody (kogoś)*. Jako składnik podrzędny wyrażenia przyimkowego, a jednocześnie wykładnik partycypanta wydającego przyzwolenie funkcjonuje użyty w określonej formie zaimek *on*. Jest to odsyłacz do wcześniejszej treści, sformalizowanej grupą imienną w dopełniaczu. ‘Sprawca akcji’ nie ujawnia się na powierzchni; jego strukturalizację blokuje predykatyw modalny (*nie*) *wolno*.

Pracownicy w ciąży nie wolno bez jej zgody delegować poza stałe miejsce pracy ani zatrudniać w systemie czasu pracy, o którym mowa w art. 139. (KP, s. 89)

Pracownika opiekującego się dzieckiem do ukończenia przez nie 4. roku życia nie wolno bez jego zgody zatrudniać w godzinach nadliczbowych [...]. (KP, s. 89)

Anafora może również wystąpić w zdaniu konstytuowanym przez konstrukcję werbalną bez elementu negacji. Wówczas anaforyzujący zaimek wchodzi w skład wyrażenia *za zgodą (kogoś)*. Odnosi się on do treści ujętej grupą imienną w podmiocie.

Nauczyciel zatrudniony na podstawie mianowania może być przeniesiony na własną prośbę lub z urzędu za jego zgodą na inne stanowisko w tej samej lub

innej szkole, w tej samej lub innej miejscowości, na takie samo lub inne stanowisko. (KN, s. 46)

* * *

Przedstawiona analiza, podobnie jak wcześniejsze badania, uświadamia istnienie silnej zależności między dwiema płaszczyznami: formalną i treściową. Aby w wyekscerpowanych strukturach zdaniowych doszło do zaistnienia znaczenia gramatycznego ‘ten, który komuś na coś przyzwala’ niezbędna jest obecność w tych strukturach określonych wykładników formalnych. Materiał prawny pokazuje, że wykładniki te są nieliczne, aczkolwiek bardzo wyraziste. Warto też w tym miejscu uwypuklić inną specyficzną cechę badanych tekstów: partycypant, który przyzwala, zajmuje najczęściej pozycję nadrzędną w stosunku do uczestnika akcji objętego przyzwoleniem.

Wykaz zastosowanych skrótów

- KP – *Kodeks pracy*
- KPA – *Kodeks postępowania administracyjnego*
- KPK – *Kodeks postępowania karnego*
- KRiO – *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Przepisy wprowadzające oraz prawo o aktach stanu cywilnego*
- PB – *Prawo bankowe i inne akty prawne*
- PUiN – *Prawo upadłościowe i naprawcze*
- UR – *Ustawa o rachunkowości*
- USO – *Znowelizowana ustawa o systemie oświaty*
- KN – *Karta nauczyciela*
- Kons – *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*

HIERARCHICAL CONSTRUCTIONS IN LAW TEXTS

Summary

Keywords: syntax, grammatical meaning, law language

Remarks made in the article are connected with issues mentioned in the researcher's earlier works. They refer to a grammatical meaning in contemporary law texts.

Speaking about hierarchical dependence, the author deals with the meaning of 'the one who allows somebody to do something'. More precisely, the article is about a participant of an action who allows other participant of the same action to take up a given activity.

The analysis has a syntax character. Its fundamental aim is to describe these elements of a sentence structure thanks to which the sentence is going to have a given grammatical meaning. Moreover, the analysis provides closer information about participants. This information influences activities of other participants of an action. It points to a status of these participants and their place in administration and law space.